

Anmeldelse

Thomas Viggo Pedersen, Grundtvigs Kirke og det aristokratiske primtal. En drøm fra det tyvende århundrede, Forlaget Vandkunsten 2020, 800 sider, 429 kr.

Kirkebygninger er firedimensionelle rum, som strækker deres skibe "op gennem århundrederne". De nøjes ikke "med at erobre og tilbagelægge nogle få meter, men den ene epoke efter den anden". Sådan lyder i hvert fald Marcel Prousts æstetiske erfaring.¹ Han hæftede sig ved de konkrete bygninger som instantieringer af og beholdere for kirkeinstitutionens historie. Dette syn på kirkebyggeri var ikke Prousts alene – mange havde før ham gjort sig til talsmænd for noget tilsvarende. Opfattelsen bredte sig med 1700-tallets såkaldte 'antikvarianisme' – den særlige interesse for gamle genstande og bygninger (ikke mindst ruiner), der i slutningen af århundrede fortættede sig i romantiske miljøer. Op gennem 1800-tallet slog den ud i de fremvoksende nationalstaters museale bevægelser og i interessen for bevaringsværdige bygninger. Proust skrev i begyndelsen af det 20. århundrede (med afsæt i slørrede barndoms-erindringer) om en nordvestfransk landsbykirke fra middelalderen. Hans kirke var således uanfægteligt, uproblematisk 'gammel'. Sådan forholder det sig ikke med den kirke, som er genstanden for Thomas Viggo Pedersens *Grundtvigs Kirke og det aristokratiske primtal. En drøm fra det tyvende århundrede*. Bogen handler om opførelsen af en helt ny kirkebygning ude på en bakke nordvest for København. For dette tidsskrifts læsere leverer denne udgivelse en interessant case til belysning af forholdet mellem materialitet, 'helligsteds-kvaliteter' og erindringskultur i en moderne protestantisk sammenhæng. Den fortæller historien om, hvordan en ny kirke allerede fra sin begyndelse kan være et 'gammelt hus'.

På Grundtvigs fødselsdag d. 8. september 1940 blev Grundtvigs Kirke indviet på Bispebjerg. Som navnet og datoen understreger, var der tale om en mindekirke til ære for N.F.S. Grundtvig (1783-1872). Initiativet til kirkens opførelse var privat, ligesom midlerne delvist var baseret på indsamlinger i alle dele af samfundet overalt i landet – og blandt amerikanske udvandrere. I bogens første kapitler redegør Thomas Viggo Pedersen i detaljer for, hvorledes ønsket om udarbejdelsen af et passende Grundtvig-minde-mærke voksede sig stærkere op gennem de sidste årtier af 1800-tallet efter Grundtvigs død. Denne begivenhed var blevet markeret under landesorgsstemning

¹ Formuleret i *På sporet af den tabte tid, bind 1*, Multivers, 2018 [1913], 68.

først med stort ligkistefølge i København og siden med fakkeloptog til Claras kirkegård ved Gammel Køgegård, hvor han blev gravlagt.² Interessen var bred og mange forsøgte at ære Grundtvigs minde med kunstproduktioner af forskellig art (Pedersen 2020, 7-70). Men ingen af forsøgene tilfredstillede behovet, og i 1912 udskrev en gruppe af mere eller mindre grundtvigsk-sindede kunstkyndige en konkurrence. Efter adskillige mellemregninger fik arkitekten P.V. Jensen-Klint til opgave at tegne en kirke. I 1921 gik byggeriet i gang. I 1927 stod tårnkirken klar og i 1940 var kirken i sin helhed altså færdig. Den var kommet til at koste 3.007.042,65 kr (ibid., 457).

En tilbagevendende tanke i den komité, som med løbende udskiftninger drev projektet fremad, var, at kirken ikke skulle være en sognekirke. Bemærkelsesværdigt mente man, at kirken kun kunne lykkes som mindeprojekt, hvis den spejlede begge dele af dobbeltarven efter Grundtvig (dvs. den kristne og den folkelige vækkelse). Kirken kunne altså ikke nøjes med at fokusere på en enkelt sognemenighed, men skulle være "et kulturcentrum" og hele "Danmarks Pantheon" (ibid. 240). Grundtvigs Kirke endte ikke desto mindre som en sognekirke for det boligområde, som voksede frem parallelt med kirkebyggeriet. Disse tanker om en almen 'kulturkirke' er en interessant og underfortalt del af historien om dansk kulturkristendom og civilreligiøsitet, som kalder på videre udforskning.

Kirken blev ikke anlagt på et sted med forudgående religiøse kvaliteter. Bispebjerg og det omkringliggende moseområde besad ingen numinøst dragende tiltrækning; navnet dækkede blot over det forhold, at området havde været roskildebispens gods. Københavns kommune havde erhvervet sig grunden i slutningen af 1800-tallet med henblik på byudvidelse og stillede den til rådighed for kirkeprojektet (ibid. 254-274). Praktiske forhold var altså de afgørende for, at kirken fik sin placering i området nær Utterslev Mose.

Interessen for særlige steder og genstande er mere ligefrem i de katolske og ortodokse traditioner end i de protestantiske. Med forskellige grader af intensitet har underprioriteringen af fromhedslivets materielle dimension været vigtig i bevægelsernes selvforståelse siden deres opståen i tidlig moderne tid.³ Groft sagt baserede de sig på en (aksial) 'antimaterialistisk' ideologi, hvorigennem 'Guds ord', dvs. den religiøse lære og bibellæsning, løb med opmærksomheden i de private og de kirkelige handlinger på bekostning af den katolske traditions materialbaserede praksisformer (fx det relikvie- og rosenkrans-baserede fromhedsliv).⁴ I denne sammenhæng er den protestantiske trend relevant, fordi den ligger til grund for Grundtvigs opfattelse af kir-

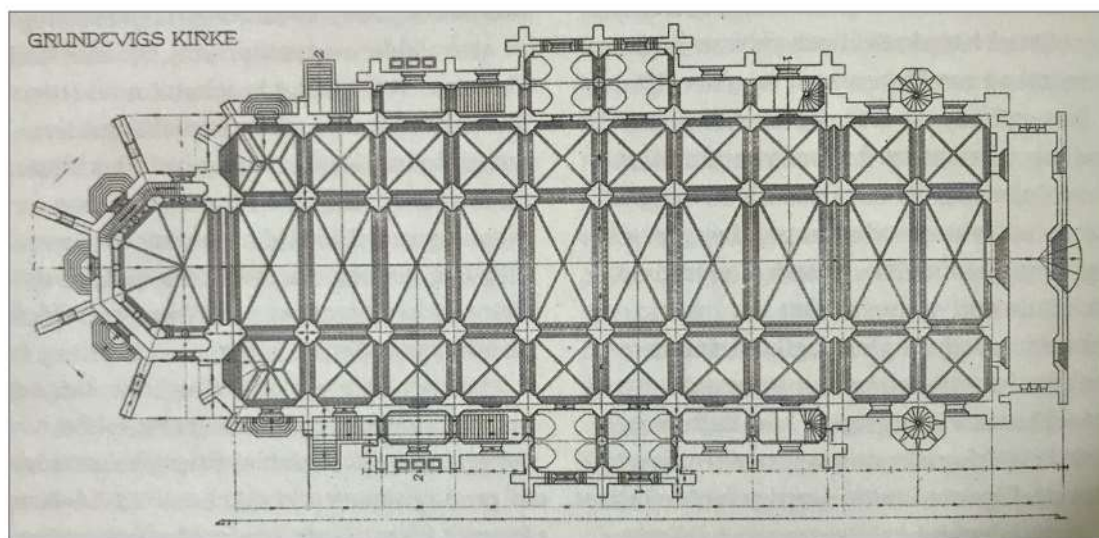
² Se Jes Fabricius Møllers *Grundtvigs død*, Aarhus Universitetsforlag, 2019.

³ Indretningen af kirkerum efter reformationen betød en afvikling af en hel del af den materielle kultur, ikke mindst i og med fjernelsen af sidealtrene. Men religiøsiteten fik fortsat et materielt udtryk, dels i form af udskårne prædikestole og nye altertavler, dels og ikke mindst for form af bønne- og salmebøger. Se Carsten Bach-Nielsens *Bibelen i Danmark. 500 års kirke- og kulturhistorie*, Bibelselskabets Forlag, 2019, for udfoldelser af bibelens materielle aftryk i kobberstik, småbøger, mannakorn, broderi osv.

⁴ Se Andrew Spicer, "The material culture of early modern churches", in: Catherine Richardson, Tara Hamling & David Gaimster, eds., *The Routledge Handbook of Material Culture in Early Modern Europe*, Routledge 2017, 82-97.

ken som bygning – en opfattelse, som var en afgørende del af tankefundamentet under Grundtvigs Kirke. Grundtvig mente, at alle kirker er gamle huse, fordi de deltagere i selve kirkeinstitutionen, som er gammel. "Kirken den er et gammelt Hus", som "Staar om end Taarnene falde". Faktisk kan "Himlenes Gud" slet ikke bo i "Huse, som Hænder" har bygget.⁵ Den rigtige kirke er i stedet menighedens fysiske forsamling, som i princippet kan finde sted hvor-som-helst: "Vi er Guds Hus og Kirke nu,/ bygget af levende Stene". Thomas Viggo Pedersens skildring af de kræfter og overvejelser, som løb ind i opførelsen af Grundtvigs Kirken, understreger, at netop dette syn på kirkebygningen blev et styrende princip. Det blev fremlagt som afgørende, at det omfattende projekt lykkedes i kraft af civil hjælp. Dette udlagdes som et tegn på 'Den Danske Menigheds', dvs. den danske kirkes, vitalitet.

Behovet for bred civil, økonomisk støtte satte sig materielle spor. Der blev udarbejdet og solgt platter, vaser og frimærker med Grundtvigs Kirke som motiv og bøger med den som emne (ibid., 391-400). Opsætningen af Grundtvigs lyrisk-dramatiske værk *Paaske-Lilien* (1817) på Det Kongelige Teater påskeaften 1931-1940 var også med til at tiltrække opmærksomhed og midler til projektet (ibid., 382-386). De er desuden en næsten glemt optakt til det, der i Grundtvig-forskninglitteraturen gerne beskrives som 1940'ernes Grundtvig-revival.

Jensen-Klints tegning af Grundtvigs Kirkens grundplan optrykt i bogen p. 284.

Bogens forfatter Thomas Viggo Pedersen er tidligere organist i Grundtvigs Kirke. Beskrivelsen af kirkens (faktiske og mulige) orgler samt af dens akkustiske forhold udgør forventeligt et tilbagevendende tema. Forfatterens beskrivelse af Jensen-Klints arkitektoniske visioner og forholdene for murermester Hans Rasmussens håndværksarbejde (jf. ibid. 280) bærer endvidere præg af den fortrolighed med de gule murstens munkforbandt (ibid. 472) og kirkeskibets 'søjleskov' (ibid. 484), som følger af mange

⁵ Salmen "Kirken den er et Gammelt Hus" er nr. 22 i *Sang-Værk til den Danske Kirke bd. 1* (1837): <http://www.grundtvigsværker.dk/tekstvisning/23845/0#{%220%22:0,%22k%22:28,%22v0%22:0}>

års hjemmevandt færden i kirken. Thomas Viggo Pedersen erklærer sig delvist 'ukyndig' på de temaer, han bevæger sig ind på: "arkitektur, kirkehistorie, geometri, kunsthistorie, astronomi og økonomi" (ibid. 7). Bogen er baseret på et (mere end) omfangsrigt researcharbejde og er fyldt til bristepunktet med citater samt perspektivrige illustrationer. Endelig er der et righoldigt bilags- og registermateriale fx over kirkens inventar, dens ansatte gennem tiden og sange skrevet i dens navn. Forlaget Vandkunstens boghåndværk understreger denne side af udgivelsen: der er tale om 800 smukke sider. Men bogen er ikke tøjlet på en måde, som man kunne forvente sig af en forskningsbaseret fremstilling. At hele seks redaktører har været involveret i udgivelsesarbejdet, giver anledning til at overveje, om selve tilblivelsesprocessen har været lige så vidt forgrenende og tumultarisk som manuskriptet under tiden er. På visse punkter minder *Grundtvigs Kirke og det aristokratiske printal. En drøm fra det tyvende århundrede* mest af alt om en nedskrevet digression fra et folkeligt foredrag. De ikke mindre end 1701 fodnoter byder på mange eksempler. I nummer 1301 i et kapitel om indvielsen af kirken ved forfatteren godt, at han har bevæget sig langt ud på overdrevet:

I en meget afsides fodnote kan det oplyses, at en stor tunnel ved Klaksvig på Færøerne har fået det vistnok uofficielle navn "Christian den Tiendes Røvhul". Den blev boret på et tidspunkt, hvor kærligheden til Danmark næppe var særlig hed (ibid. 456).

Nogle af disse strønoter er overraskende og morsomme, men mængden er trættende, Ikke mindst fordi brødteksten også har tendens til det snakkende, uregerlige, uredigerede. Andre læsere vil måske se det som et charmerende træk. For mit vedkommende betød det, at jeg måtte læse over lang tid og i små doser. Det er synd, for det er min opfattelse, at denne udgivelse er et værdifuldt bidrag ikke kun til viden om Grundtvigs Kirkes historie, men til hele det spatio-kirkelige vidensfelt i en dansk kontekst.

*Katrine Frøkjær Baunvig, lektor, ph.d.
Center for Grundtvigforskning
Aarhus Universitet*